

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19083> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jordaan, Henri Romondus

Title: Slavernij en vrijheid op Curaçao : de dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch handelsknooppunt

Issue Date: 2012-06-14

Slavernij en vrijheid op Curaçao

Slavernij en vrijheid op Curaçao

De dynamiek van een achttiende-eeuws
Atlantisch handelsknooppunt

Han Jordaan

Slavernij en vrijheid op Curaçao

**De dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch
handelsknooppunt**

Han Jordaan

Afbeelding omslag: situatieschets van de ligging van het huis van de vrije zwarte vrouw Mariana Frank(o) in Otrobanda, gemaakt naar aanleiding van een dispuut met haar buurman Hendrik Grotenstam (Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 1.05.12.01, Oude archieven van Curaçao, Bonaire en Aruba tot 1828, inventarisnummer 866, plattegrond behorende bij het rapport van fiscaal Jan van Schagen en rooimeester Willem Kock, 25 april 1748, folio158r–159r.)

Slavernij en vrijheid op Curaçao
De dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch
handelsknooppunt

Proefschrift

Ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,

op gezag van de Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,

volgens besluit van het College voor Promoties

te verdedigen op donderdag 14 juni 2012

klokke 16.15 uur

door Henri Romondus Jordaan
geboren te Den Haag
in 1954

Promotiecommissie

Promotor: prof. dr. G.J. Oostindie, Universiteit Leiden en Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde

Copromotor: dr. G.J. Knaap, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Leden: prof. dr. C.A. Davids, Vrije Universiteit Amsterdam
prof. dr. P.C. Emmer (emeritus), Universiteit Leiden
prof. dr. H.J. den Heijer, Universiteit Leiden
dr. J. Roitman, Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde
prof. dr. A.A. van Stipriaan Luiscius, Erasmus Universiteit Rotterdam en Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam

Dit proefschrift is tot stand gekomen als onderdeel van het project ‘Nederlanders en de cultuur in het Atlantisch gebied, 1670-1870’, een samenwerking tussen het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden, onder supervisie van prof. dr. G.J. Oostindie en onder leiding van dr. G.J. Knaap.

Inhoudsopgave

Voorwoord	ix
Afkortingen	xi
Glossarium	xii
Inleiding	1
Hoofdstuk 1. Atlantisch knooppunt, samenleving van vrijen en slaven	19
1.1 Curaçao als oorlogsbasis	19
1.2 Het ontstaan van een vestigingskolonie	20
1.3 Curaçao vrijhaven: de opkomst van Willemstad	24
1.4 De Curaçaose plantages	27
1.5 Bestuur en rechtspraak	32
1.6 De praktijk van de rechtspraak: de kritiek van fiscaal mr. Hubertus Coerman	36
1.7 Handel en scheepvaart	44
1.8 De slavenhandel	48
1.9 Slavernij in een handelsentrepôt	56
Hoofdstuk 2. Manumissie	59
2.1 Wetgeving ten aanzien van manumissie in de Nederlandse koloniën	61
2.2 Vormen en processen van manumissie op Curaçao	67
Pro forma manumissie	69
Zelfvrijkoop, vrijkoop door een derde partijen en vrijgeving	72
Manumissie na de dood van de manumittent	81
Vrijlating van Curaçaose slaven in de Republiek	84
2.3 De gemanumitteerden	85
Mannen	89
Vrouwen	92
Kinderen	93
2.4 De manumittenten	94
Blanke christenen	95
Sefardische joden	96
Vrije zwarten en gekleurden	97
De WIC als manumittent	98
2.5 Juridische complicaties	102
Conclusie	105
Hoofdstuk 3. Vrijheid zonder formele manumissie	107
3.1 Fraude met vrijbrieven en ‘meesterloze slaven’ in Willemstad	108
3.2 De vlucht naar de Republiek	109
3.3 De vlucht naar de Spaanse koloniën	115
3.4 Conclusie	117
Hoofdstuk 4. De juridische positie van gemanumitteerden en hun nakomelingen	118
4.1 Juridische positie: mogelijkheden en beperkingen	118
4.2 Bescherming van persoon en goed en de kwestie van burgerschap	125
4.3 Getuigenissen van vrijen	127
4.4 Vrijen in civiele procedures	131
4.5 Vrijen in criminele procedures	136
Conclusie	142

Hoofdstuk 5. Sociaal-economische positie en ontwikkeling	143
5.1 Economische activiteiten	143
Agrarische activiteiten	144
Scheepvaart en handel	148
Overige economische activiteiten	158
5.2 Opbouw en consolidatie van vermogen: onroerend goed, schepen, slaven	160
Onroerend goed	160
Scheepsbezit	164
Slavenbezit	167
Consolidatie van vermogen	168
5.3 Het huwelijk	171
5.4 Relaties met andere bevolkingsgroepen	174
Conclusie	192
Hoofdstuk 6. De militaire rol van de vrije bevolking	195
6.1 De organisatie van de Curaçaose defensie ten tijde van de WIC	199
6.2 De vroege organisatie van de niet-blanke militie	201
6.3 De formatie van twee reguliere niet-blanke gewapende eenheden	203
6.4 De strijd tussen gouvernement en burgerij over het commando over de vrije korpsen	205
6.5 Militaire dienst en maatschappelijk aanzien	211
6.6 De vrije niet-blanken en de militaire organisatie na de liquidatie van de WIC	214
6.7 De reorganisatie van de defensie onder gouverneur Lauffer	218
6.8 De test van Lauffers defensieapparaat	223
Conclusie	227
Hoofdstuk 7. De revolutionaire jaren negentig: ontwakend politiek bewustzijn?	229
7.1 De nauwe betrekkingen met de Franse koloniën	230
7.2 De aanloop naar de omwenteling van 15 augustus 1796	235
7.3 De verwarrende begrippen ‘vrijheid’ en ‘gelijkheid’ en de angst voor revolte	239
7.4 Het incident in de Plaisiertuin in breder perspectief	245
7.5 De vrije niet-blanke bevolking en gebeurtenissen van 1799-1800	249
Conclusie	260
Slotbeschouwing	262
Bijlagen	267
Bijlagen bij hoofdstuk 1	267
Tabel 1.1 Aantallen WIC-slaven per locatie, 1700-1720	267
Tabel 1.2 WIC-slaven: mannen, vrouwen en kinderen en mortaliteit, 1700-1722	268
Tabel 1.3 WIC-slaven: seksratio per locatie 1700-1731	269
Tabel 1.4 Samenstelling slavenhuishoudens WIC-plantages, 1717	270
Tabel 1.5 Functies WIC-slaven achter fort Amsterdam, 1700-1731	271
Tabel 1.6 Bevolking van Curaçao, 1789	272
Tabel 1.7 Slavenaanvoer Curaçao: herkomst, geslacht en leeftijd per transport, 1700-1730	273
Tabel 1.8 Totalen slavenaanvoer op Curaçao naar herkomst, 1700-1730	274
Tabel 1.9 Geregistreerde slavenverkopen en export per jaar, 1700-1730	274
Tabel 1.10 Exporteurs en aantallen aangekochte en geëxporteerde slaven, 1700-1730	275

Tabel 1.11	Slavenaanvoer Curaçao na 1730	276
Tabel 1.12	Cumulatieve totalen slavenaanvoer Curaçao, 17de en 18de eeuw	277
Bijlagen bij hoofdstuk 2		278
Tabel 2.1	Vrijbrieven naar hoofdvorm van manumissie 1722-1800	278
Tabel 2.2	Aantallen gemanumitteerde mannen, vrouwen en kinderen 1722-1800	278
Tabel 2.3a	Pro forma manumissies 1741-1776: vrijgeving en ‘vrijkoop’	279
Tabel 2.3b	Pro forma manumissies 1741-1776: mannen en jongens naar etniciteit	279
Tabel 2.3c	Pro forma manumissies 1741-1776: manumittenten naar etniciteit en geslacht	279
Tabel 2.4a	Zelfvrijkoop of vrijkoop zonder vermelding derde partij, 1722-1800	280
Tabel 2.4b	Vrijkoop door een derde partij 1722-1800	280
Tabel 2.4c	Vrijgegeven slaven 1722-1800	281
Tabel 2.5a	Blanken, vrijen en slaven als derde partij bij vrijkoop, 1722-1800	282
Tabel 2.5b	Gemanumitterden naar geslacht en leeftijd bij vrijkoop door derde partij, 1722-1800	283
Tabel 2.5c	Familieband met vrijkopende partij, 1722-1800	284
Tabel 2.6	Etniciteit en geslacht manumittenten; gemanumitteerden naar type manumissie 1737-1800	285
Tabel 2.7	Manumissie na de dood van de meester, 1737-1800	286
Tabel 2.8a	Manumissie mannen naar etniciteit, 1737-1800	287
Tabel 2.8b	Manumissie mannen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	287
Tabel 2.8c	Manumissie zwarte mannen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	288
Tabel 2.8d	Manumissie gekleurde mannen ^{o)} : vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	288
Tabel 2.9a	Manumissie vrouwen naar etniciteit, 1722-1800	289
Tabel 2.9b	Manumissie vrouwen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	289
Tabel 2.9c	Manumissie zwarte vrouwen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	290
Tabel 2.9d	Manumissie gekleurde vrouwen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	290
Tabel 2.10a	Manumissie kinderen naar etniciteit, 1722-1800	291
Tabel 2.10b	Manumissie kinderen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	291
Tabel 2.10c	Manumissie zwarte kinderen: vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	292
Tabel 2.10d	Manumissie gekleurde kinderen ^{a)} : vrijkoop en vrijgeving, 1737-1800	293
Tabel 2.11a	Manumittenten: blanke christenen en manumissie van zwarten en gekleurden ^{a)}	294
Tabel 2.11b	Manumittenten: joden en manumissie van zwarten en gekleurden, 1737-1800	294
Tabel 2.11c	Manumittenten: vrije zwarten en gekleurden en manumissie 1737-1800	295
Tabel 2.11d	Manumittenten: etniciteit onbekend (vrije gekleurden?) en manumissie 1737-1800	295
Tabel 2.11e	De WIC als manumittent	296
Figuur 2.1	Manumissies en gemanumitteerden met inbegrip van pro forma vrijbrieven, 1741-1800.	297
Figuur 2.2	Manumissies en gemanumitteerden zonder pro forma vrijbrieven, 1741-1800	297
Figuur 2.3	Vrijbrieven naar vorm van manumissie per jaar, 1737-1800.	298
Figuur 2.4	Gemanumitteerde mannen, vrouwen en kinderen per jaar, 1737-1800	298
Tabel 2.12	Totalen gemanumitteerden per jaar	299

Bijlagen hoofdstuk 5		300
5.1	(Mogelijke) vrije zwarte en gekleurde eigenaren van plantages en tuinen	300
Tabel 5.2a	Onroerendgoedtransacties vrije niet-blanken in de stad, 1740-1749 en 1790-1799	302
Tabel 5.2b	Onroerendgoedtransacties vrije niet-blanken op het platteland ^{a)} , 1740-1749 en 1790-1799	303
Tabel 5.3a	Geïdentificeerde vrije kopers op de Curaçaose slavenmarkt, 1700-1730	304
Tabel 5.3b	Mogelijke vrije kopers op de Curaçaose slavenmarkt, 1700-1730	305
Tabel 5.4	Aantallen huwelijken naar etniciteit van de partners, 1700-1750 en 1791-1800	307
Tabel 5.5	Herkomst huwelijkpartners, 1700-1750 en 1791-1800	307
Bijlagen hoofdstuk 6		308
Tabel 6.1	Compagnieën van vrije zwarten en gekleurden, 1710	308
Tabel 6.2	Compagnieën slaven, 1710	309
Tabel 6.3	Sterkte militaire organisatie, september 1797	311
Kaarten		312
Kaart 1	Willemstad en omgeving omstreeks 1750	312
Kaart 2	De Curaçaose plantages	313
Kaart 3	Kustgebieden van West- en Centraal-Afrika	314
Kaart 4	De oostkust van Noord-Amerika en het Caraïbisch gebied	315
Kaart 5	De verdedigingswerken van Curaçao in de achttiende eeuw	316
Bronnen		317
Archivalia		317
Gedrukte bronnen		317
Geraadpleegde literatuur		318
Summary		328
Curriculum Vitae		332

Voorwoord

Dit proefschrift heeft een lange voorgeschiedenis. De eerste plannen voor een promotieonderzoek naar de Curaçaose samenleving van voor de afschaffing van de slavernij dateren van 1995. Op een zonnige dag, gezeten op het bankje voor de ingang van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde (KITLV) in Leiden, werden met Gert Oostindie verschillende opties doorgenomen. Besloten werd uiteindelijk om een grondige archiefstudie te doen naar de maatschappelijke structuur van deze kolonie in de periode tot 1863. Daarbij zou het beeld dat door Harry Hoetink in zijn in 1958 verschenen proefschrift is geschetst en dat uitsluitend is gebaseerd op onderzoek van literatuur en gedrukte bronnen, kunnen worden getoetst aan bevindingen uit archiefonderzoek. Er zijn na de publicatie van Hoetinks proefschrift wel verschillende op onderzoek van primaire bronnen gebaseerde historische studies naar Curaçao verschenen, maar deze betreffen vooral de negentiende eeuw of zijn meer gericht op de economische geschiedenis van het eiland. Een op primaire bronnen gebaseerd sociaal-historisch onderzoek naar de periode voor 1800 ontbrak.

In eerste instantie is het onderzoek buiten ieder academisch verband gestart. Vanaf eind 1995 kon het deels worden geïncorporeerd in een al lopend medisch-historisch onderzoek naar de geschiedenis van de gezondheidszorg op de Nederlandse Antillen dat werd uitgevoerd aan de Vrije Universiteit. Binnen dit onderzoek lag de nadruk vooral op de medische aspecten van slavenhandel en slavernij. Vanaf 1999 tot 2001 is het onderzoek weer in eigen beheer voortgezet, naast een reguliere baan die verder niets met het vak van historicus van doen had. Tussen 1997 en 2003 werden wel delen van het onderzoek gepubliceerd, maar het idee van een proefschrift verdween naar de achtergrond. In 2001 trad ik in dienst van het Nationaal Archief in Den Haag en vervolgens werkte ik vanaf 2004 bij het KITLV in Leiden, als coördinator van het project ‘The Atlantic World and the Dutch, 1500-2000’. Gedurende deze jaren lag het onderzoek geheel stil.

In 2006 deed zich de mogelijkheid voor om het promotieonderzoek weer op te vatten. Een detachering vanuit het KITLV bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING), sinds 2011 Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, in het kader van het binnen het ING-programma ‘Nederlanders en de cultuur over de grenzen’ uitgevoerde project ‘Nederlanders en de cultuur in het Atlantisch gebied, 1670-1870’, maakte het mogelijk om het proefschrift te voltooien. Financiering en begeleiding van dit samenwerkingsproject waren over beide instituten verdeeld. Het oorspronkelijke idee werd enigszins aangepast door de focus nu voornamelijk te richten op de vrije zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao, de gemanumitteerde slaven en hun nakomelingen. Grote delen van het sinds 1995 uitgevoerde archiefonderzoek konden hiervoor worden gebruikt. De resulterende studie vormt een van de eindproducten van het genoemde project van Huygens ING en KITLV. Een tweede eindproduct wordt gevormd door een digitale onderzoeksgids, die toegang biedt tot historische bronnen over vorming van de multiculturele maatschappijvormen in de voormalige Nederlandse Caraïbische vestigingen op de Wilde Kust en de Antillen.

Gezien de lange ontstaansgeschiedenis van dit proefschrift is er een reeks van personen aan wie ik dank verschuldigd ben omdat zij door hun steun, advies of anderszins

hebben bijgedragen aan de uiteindelijke realisatie. Daarbij is het, naar ik begrijp, usance om de betrokken medewerkers van de Universiteit Leiden ongenoemd te laten. Het echtpaar Henny en Maritza Coomans-Eustatia, en Wim Statius van Eps kan ik helaas niet meer bedanken; zij zijn inmiddels overleden. Maar ik wil hen noemen omdat zij mij tijdens de eerste jaren van mijn onderzoek stimuleerden om door te gaan. Dank gaat in de eerste plaats uit naar mijn collega's bij het Huygens ING, met name degenen met wie ik direct samen aan het project heb gewerkt: Gerrit Knaap, Marijcke Schillings en Henk-Jan van Dapperen. De plezierige en collegiale sfeer heeft alleszins bijgedragen tot een succesvolle afronding van dit proefschrift. Bijzondere dank gaat uit naar Carel de Haseth, die het manuscript las, meedacht en waardevolle suggesties aandroeg. Tom de Smidt ben ik dank verschuldigd omdat hij een eerder als conferentie-paper gepresenteerd onderdeel van het onderzoek over de juridische positie van de vrije bevolking becommentarieerde. Tenslotte dank ik (in alfabetische volgorde): Ramón Aizpurua, Victor Enthoven, Marijke Koop-Brouwer, To van der Lee, Johannes Postma, Jessica Roitman, Albert Scheffers, Ellen Sitinjak, Dan Vennix, Bastiaan van der Velden en Hans van Weeren. Ik draag dit boek op aan Marijke Koning – vroegere studiegenoot en sinds 1979 mijn levenspartner – en aan onze dochter Eliza, die enkele maanden nadat ik aan deze onderneming begon werd geboren, zeventien jaar geleden.

Afkortingen

AM II	Archief Marine, Aanhangsel II, 1795-1813
KHA	Koninklijk Huisarchief, Den Haag
MCC	Middelburgse Commercie Compagnie
NL-HaNA	Nationaal Archief, Den Haag
NWIC	Tweede of Nieuwe West-Indische Compagnie (1674-1791)
OAC	Curaçao, Oude archieven tot 1828
RAB	Raad der Amerikaanse Bezittingen, 1795-1806
RdK	Raad der Koloniën, 1791-1795
SAA	Stadsarchief Amsterdam
TNA	The National Archives, Kew, Verenigd Koninkrijk
VD	Verzameling Van Doorn
WICom	West-Indisch Comité
WIPC	West Indisch Plakaatboek Curaçao, Aruba en Bonaire
WO	War Office
ZA	Zeeuws Archief

Glossarium

Allodiaal eigendom	grond waarover het bezitsrecht absoluut was
Armazoen	slaventransport
Asiento (de negros)	licentie om slaven in de Spaanse koloniënte mogen importeren
Bark	scheepstype met tenminste drie masten
Barkentijn	scheepstype met twee masten; ook brik of brigantijn genoemd
Bataat	zoete aardappel, knolgewas
Boel	aanduiding voor de mannelijke partner in een niet als huwelijk erkend samenlevingsverband
Boesaal	in Afrika geboren slaaf
Bomba	voorman of opzichter die zelf slaaf was
Canaster of kanaster	mand van gevlochten riet voor verpakking van onder andere tabak; ook visfuk
Cargazoen	(scheeps)lading goederen
Casties	kind van een mesties en een blanke
Constapel	persoon aan boord van een schip die de zorg heeft voor de wapens en munitie
Coraal	omheining waarbinnen vee werd gehouden
Cornet	laagste officiersrang bij de cavalerie, vergelijkbaar met een vaandrig bij de infanterie
Dingtalen	rechtszitting
Donatie inter vivos	schenking bij leven
Donderbus	handvuurwapen met trechtervormige loop, ook spreidloopgeweer, voor gebruik op korte afstand
Factoor	bedrijfsleider van een plantage
Fiscaal	openbaar aanklager
Golet	schoenerachtig scheepstype met in de regel twee masten en een lengte van 12 tot 15 meter, in het Caraïbisch gebied gebruikt voor visserij en vrachtvervoer
Grein	pepersoort; ook gewichtseenheid (ca. 65 milligram)
Grief	kind van een poesties en een blanke
Guarda Costa	Spaanse kustwacht
Houwer	blank wapen vergelijkbaar met een sabel

Insinuatie	gerechtelijke aanzegging
Insinuant	persoon die insinuatie laat doen (zie insinuatie)
Kalfaten	het waterdicht maken van een houten dek of scheepshuid door de naden met werk (gepluisd touwwerk) en pek te dichten; ook breeuwen genoemd
Kanoek	klein stukje (bebouwde) grond; zie ook tuin
Liplap	kind van een blanke en een grief
Manqueron	slaaf die niet voldeed aan de Spaanse eisen wat betreft fysieke conditie of die te oud werd bevonden.
Manumissie	juridische handeling waarbij een slaaf/slavin zijn/haar vrijheid krijgt
Mulat	kind van een blanke en zwarte
Mesties	ook m(o)usties: kind van een blanke en een mulat
Negotieslaaf	slaaf van de WIC bestemd voor de handel.
Obsequium	betonen van respect door een slaaf/slavin tegenover zijn/haar voormalige meester/meesters
Peso	Spaanse munt; ook stuk van achten (=8 realen) of patienje
Pieza de india	standaardslaaf die voldeed aan de Spaanse eisen; in de WIC-administratie van de slavenhandel ook een rekeneenheid: kinderen werden al naar gelang hun leeftijd aangeduid als 1/3, 1/2 of 2/3 pieza de India
Peculium	‘spaarpot’ van een slaaf
Precario	gebruiksrecht van grond
Poesties	kind van een casties en een blanke
Pol	zie boel
Reaal	Spaanse munt; 1/8 peso
Rouaan	textielsoort
Sambo	kind van een mulat en een zwarte
Seroen	baal of mand gebruikt voor verpakking tabak of cacao.
Snaphaan	vuursteengeweer
Supercarga	persoon aan boord van een schip belast met met zorg voor de lading
Trankering	omheining
Tuin	‘kleine Curaçaose plantage’; zie ook kanoek
Watapana	dividivi-boom (<i>Caesalpinia coriaria</i>); de takken van deze boom werden gebruikt om slaven te geselen

Inleiding

De vrije mulattin Maria Magdalena Claasen kocht in juni 1747 van de Nederlander Gijsbert Roelen Cales een ‘vertrek in een opstal van een huis’ gelegen aan de zuidzijde van de Consciëntiesteeg, in de westelijke wijk van Willemstad.¹ Deze wijk is nu bekend als Otrobanda maar wordt in achttiende-eeuwse documenten als ‘de overzijde van de haven’ of eenvoudig als ‘de Overzijde’ aangeduid (zie kaart nr.1). De uit de Republiek afkomstige Cales had ruim een decennium eerder met toestemming van de West-Indische Compagnie (WIC) in Otrobanda een korenmolen gebouwd, die de naam ‘De Vreede’ kreeg en die vanaf 1734 in bedrijf was. Cales was ook kerkmeester van de rooms-katholieke kerk.² Maria Magdalena Claasen betaalde 550 peso voor het pand en dit werd door haar in contanten voldaan.³ Het was een niet onaanzienlijk bedrag. De prijs van een volwassen, gezonde slaaf fluctueerde gedurende de eerste helft van de achttiende eeuw tussen de 100 en 200 peso. Een schipper van een Curaçaose koopvaarder verdiende in deze periode 25 peso per maand; matrozen kregen een gemiddelde maandgage van 10 peso.⁴

De vrije gekleurde vrouw Maria Anthonica kocht ook in 1747 een woning in Otrobanda, eveneens in de Consciëntiesteeg. Deze bestond uit twee vertrekken en de koopprijs bedroeg 900 peso. De woning grensde aan die van verkopende partij, schipper Dirk van der Meer en diens vrouw Maria Smit. De andere burens van Maria Anthonica waren de van Martinique afkomstige Fransman Louis Piednoir en de vrije mulattinnen Susanna Gomez en Maria de la Torre.⁵ De twee laatstgenoemden hadden twee jaar daarvoor gezamenlijk een stuk grond gekocht van een zekere Claas Erasmus voor 120 peso. Erasmus had dat stukje land eerder gratis bij een door de gouverneur afgegeven akte van vergunning in bezit gekregen. De twee vrouwen verkochten de van Erasmus gekochte grond nog dezelfde dag door aan de jood Abraham Aboab Cardozo. Vervolgens kochten zij van een zekere Ulrich Meijer het huis in de Consciëntiesteeg, gelegen naast het pand van het echtpaar Van der Meer-Smit voor 800 peso in contanten.⁶ De vrije mulattin Maria Magdalena Claasen woonde niet lang in de Consciëntiesteeg; zij verkocht haar huis, dat was gelegen tussen de huizen van Gijsbert Roelen Cales en ene Frans de Jongh, al een jaar later aan een zekere Pieter Aernoud met een

1. Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA), nummer toegang 1.05.12.01, Curaçao, Oude Archieven tot 1828, 1708-1828 (OAC), inventarisnummer 817, (gemicroficheerd; fiche nr. 8), nr. 112, transportakte 20 juni 1746, 282r-282v.

2. Bernard R. Buddingh', *Otrobanda, 'Aen de Oversijde van deese haven'. De geschiedenis van Otrobanda, stadsdeel van Willemstad, Curaçao van 1696 tot 1755*. Curaçao 2006, 79, 83-84.

3. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 817, (fiche 8), nr. 112, transportakte 20 juni 1746, 282r-282v.

4. Zie bijvoorbeeld NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1527 (fiche 2), monsterrol van de bark Elisabeth Maria, reder Jacob Stoel, 17 maart 1746, 42r. De zilveren Spaanse peso of piaster, op Curaçao ook ‘patienje’ of ‘stuk van achten’ genoemd, was het gangbare betaalmiddel en de monetaire rekeneenheid in die kolonie gedurende de zeventiende en achttiende eeuw: 1 peso = 8 realen = 48 stuivers Nederlands; 1 gulden = 20 stuivers; 1 peso = 2,4 gulden. Zie voor het historisch muntstelsel van Curaçao o.a. Herman Daniel Benjamins en Joh. F. Snelleman (red.), *Encyclopedie van Nederlandsch West-Indië*. Den Haag en Leiden: Martinus Nijhoff/E.J. Brill, 1914-1917, 489. Zie ook Pieter J. Swakhoven, *Valsche en ligte Johannissen: een oud Curaçaos handwerk en zijn gevolgen*. Utrecht: Het Nederlands Muntmuseum 2002, 8-30.

5. NL-HaNA, 1.05.01.02, OAC, inv.nr. 817 (fiche nr. 14), nr. 175, transportakte 18 september 1746 en verklaring equipagemeester 19 september 1746, 478r-481r.

6. NL-HaNA, 1.05.01.02, OAC, inv.nr. 816 (fiche nr. 2), nrs. 18-19, 22, drie transportakten gedateerd 28 januari 1745, 43r-44v, 47r-47v.

winst van 300 peso.⁷

Vervolgens kocht zij van de vrije zwarte vrouw Mariana Franko voor 1.100 peso het bovenste vertrek van een pand in dezelfde buurt, gelegen even ten noorden van de Breedestraat.⁸ De oorspronkelijk van St. Eustatius afkomstige Mariana Franko zou enkele jaren later valselijk van diefstal en heling worden beschuldigd; zij vocht haar veroordeling in de Republiek tot voor de Staten-Generaal aan en werd uiteindelijk in het gelijk gesteld.⁹ De al genoemde Pieter Arnoud kocht in 1748 voor een bedrag van 750 peso een huis met een keuken en een plaats, gelegen ten zuiden van de Consciëntiesteeg, van Christina van Taarling. Hij machtigde vervolgens de vrije negerin Sablinja, een voormalige slavin van Iman Raphoen, om als zijn zaakwaarnemer op te treden, waarschijnlijk omdat hijzelf op het moment van het passeren van de transportakte niet aanwezig was, mogelijk op zee. Sablinja, die waarschijnlijk de partner van Aernoud was, mocht volgens deze procuratie namens hem roerende en onroerende goederen aan- en verkopen en hypotheeken afsluiten.¹⁰

Dat er door vrije zwarten en gekleurden in de achttiende eeuw werd geïnvesteerd in onroerend goed is bekend. Er waren ook al vroeg enkele vrije niet-blanke plantagehouders. Er werden binnen deze groep ook formele huwelijken gesloten en er zijn testamenten van vrijen overgeleverd, wat duidt op zorg voor de consolidatie en overdracht van opgebouwd vermogen.¹¹ Een van de meest welgestelde inwoners van Otrobanda was de vrije zwarte Anthonij Beltran, kapitein van de het gewapende korps van de vrije negers. Hij sloot in 1748 een hypotheek af op onroerend goed, bestaande uit niet minder dan zeven woningen, gelegen tussen de Breedestraat en de Consciëntiesteeg.¹² De familie Beltran had behalve verschillende panden in Otrobanda ook een plantage en meerdere slaven in eigendom. Anthonij Beltran was schipper en supercarga en later, zoals hierna zal blijken, ook reder.¹³ De vader van Anthonij, Francisco Beltran, een gemanumitteerde slaaf van de WIC, was factor en later eigenaar van de plantage *Ceru Fortuna*.¹⁴

De door Anthonij aangevoerde compagnie van vrije negers droeg samen met een afzonderlijke compagnie vrije mulatten zorg voor de handhaving van orde en rust aan de Overzijde en het opsporen van weggelopen slaven. 's Nachts liepen de vrije zwarten wacht bij het Rif om te verhinderen dat slaven van daar met bootjes naar de Venezolaanse kust vluchtten. In 1750, toen een grote groep van de Goudkust in Afrika afkomstige 'Miensche' slaven vanuit de stad naar Hato trok om een goed georganiseerde overval op die plantage van

7. NL-HaNA, 1.05.01.02, OAC, inv.nr. 818, (fiche nr. 14), nr. 153, verklaring equipagemeester 16 juni 1747 en transportakte 3 juli 1747, 494r- 495r.

8. NL-HaNA, 1.05.01.02, OAC inv.nr. 822, (fiche nr. 10), nr. 133, verklaring equipagemeester 22 mei 1749 en transportakte 29 mei 1749. De Breedestraat in Otrobanda loopt parallel aan en enkele tientallen meters ten noorden van de Consciëntiesteeg. Er is ook een Breedestraat in Punda, die direct ten noorden van het fort Amsterdam is gelegen.

9. Han Jordaan, 'Free blacks and coloreds and the administration of justice in eighteenth-century Curaçao' in *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids*, vol. 84, no. 1&2, 2010, 63-86, aldaar 72-76.

10. NL-HaNA, 1.05.01.02, OAC inv.nr. 819 (fiche 8), nr 81, verklaring equipagemeester 19 april 1748 en transportakte 28 mei 1748, 251r-252r; nr. 86, procuratie 19 mei 1748, 272r-273r.

11. M.A. Visman, 'Van slaaf tot plantagehouder. Een aspect van het 18e eeuws plantagewezen op Curaçao', *New West Indian Guide / Nieuwe West Indische Gids*, vol. 55, nr. 1 (1981), 39-51.

12. Buddingh', *Otrobanda*, 222-224.

13. Wim Klooster, 'Subordinate but proud: Curaçao's Free Blacks and Mulattoes in the Eighteenth Century', *New West Indian Guide*, 68, no. 3&4 (1994), 283-300, aldaar 287.

14. Visman, 'Van slaaf tot plantagehouder', 44.

de WIC te plegen, vervulde Beltran met zijn ‘vrije negers’ een cruciale rol bij het herstellen van de orde. Hij zag zijn activiteiten zowel bij het neerslaan van de opstand op Hato als bij tegengaan van het weglopen van Curaçaose slaven als een verdienste.¹⁵

In deze studie staat de vrije zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao in de achttiende eeuw centraal. In fragmentarisch overgeleverde zeventiende eeuwse bronnen wordt slechts sporadisch melding gemaakt van gemanumiteerde slaven en hun nakomelingen, maar vanaf het begin van de achttiende eeuw verandert dit. Niet alleen wordt het uit deze periode overgeleverde bronnenmateriaal completer, het wordt ook rijker aan informatie over de vrije zwarten en gekleurden die zich hierin steeds nadrukkelijker manifesteren. Dit proefschrift behandelt de economische en maatschappelijke opkomst en de juridische en maatschappelijke positie van deze groep en haar interactie met de andere groepen binnen de Curaçaose koloniale samenleving. De positie die Curaçao tot begin negentiende eeuw innam als Atlantisch handelsknooppunt en de daarmee verbonden bijzondere positie van het eiland tijdens het revolutionaire laatste decennium van de achttiende eeuw en de stormachtige internationale politieke ontwikkelingen die toen plaatsvonden, vormen daarbij de context. Dit laatste vraagt om een nadere toelichting.

Op de sociale en economische ontwikkeling van Curaçao vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw heeft een aantal onderling gerelateerde factoren grote invloed gehad. Door de omvangrijke slavenhandel van de WIC via Curaçao op de nabijgelegen Spaanse koloniën, die al voor 1700 zijn hoogtepunt bereikte, ontwikkelde het eiland zich vroeg tot een regionale stapelmarkt met een relatief grote stedelijke bevolking, die niet alleen een slavenmarkt was, maar waar ook Europese en Noord-Amerikaanse producten geruild werden tegen in de naburige koloniën geproduceerde tropische producten. Het economisch zwaartepunt lag niet op het platteland met de daar bedreven, vooral op lokale voedselproductie gerichte plantagelandbouw, maar in de stad en de haven. Handel en scheepvaart vormden de dominante sectoren van de economie. Een belangrijke rol werd daarbij gespeeld door Sefardische joden die zich vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw op het eiland vestigden en spoedig een aanzienlijke minderheid onder Europeanen vormden. De Sefardische aanwezigheid vergemakkelijkte de communicatie met de Spanjaarden op de vaste kust die belangrijkste handelspartners werden. Mede vanwege het belang van deze handelscontacten werd het aan Spaanse rooms-katholieke priesters vanaf de zeventiende eeuw toegestaan om missiewerk te verrichten onder de op het eiland aangevoerde Afrikaanse slaven, die voor het overgrote deel toch voor doorvoer naar de Spaanse koloniën bestemd waren.

Het gevolg van dit laatste was dat ook de zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao vrijwel zonder uitzondering rooms-katholiek werd. Niet alle katholieken waren echter zwart of gekleurd. De gemeenschap telde in de loop van de achttiende eeuw ook een groeiend aantal Fransen en Spanjaarden en er waren ook katholieken die afkomstig waren uit de Republiek, zoals de hiervoor al genoemde molenaar Gijsbert Roelen Cales. In 1739 werd het aantal katholieken op Curaçao volgens R.H. Nooijen geschat op 8.000, voor het overgrote deel slaven. In de bewaard gebleven doopboeken telde hij voor de periode tussen 1739 en 1746

15. Buddingh', *Otrobanda*, 223; NL-HaNA, nummer toegang 1.05.01.02, Nieuwe of Tweede West-Indische Compagnie (NWIC) inv.nr. 603, Beltran aan kamer Amsterdam, 10 september 1761, 939r-943r.

4.900 doopsels, waarvan 1.100 niet-slaven betroffen. Tussen 1747 en 1756 bedroeg het aantal dopelingen 6.426.¹⁶ In het snel groeiende Otrobanda was al in 1731 door de Spaanse priester Caysedo een stuk grond gekocht waarop een jaar later een eerste rooms-katholiek kerkgebouw verrees. Het multi-religieuze Otrobanda kende echter meer godshuizen. In 1746 namen de in Otrobanda wonende Sefardische joden, die vanaf begin jaren dertig diensten hadden gehouden in een woonhuis, de synagoge *Neve Salom* in gebruik genomen. Dit was de tweede joodse gemeente naast die in Willemstad, *Mikvé Israel* genaamd. In 1763 werd aan de Overzijde ook een lutherse kerk gebouwd. Er woonde een niet onaanzienlijk aantal uit de Duitse en Scandinavische gebieden afkomstige personen op het eiland, die veelal luthers waren.¹⁷

In 1789 woonde meer dan de helft van de Curaçaose bevolking van bijna 21.000 personen in de stad, dat wil zeggen in Willemstad met buiten de stadsmuren de wijken Pietermaai, Scharloo en Otrobanda; een derde van alle stadsbewoners woonde in laatstgenoemde wijk. Van de vrije niet-blanke bevolking van ruim 3.700 personen woonde 70% in de stad, merendeels in Otrobanda. Zij maakten met bijna 1.500 personen iets minder dan 40% van de inwoners van die stadswijk uit. Van de Curaçaose slavenbevolking van circa 13.000 personen woonde ruim 40% in de stad, waarvan zo'n 1.600, bijna 30%, in Otrobanda. Van de inwoners van Otrobanda was 80% niet-blank (zie tabel 1.6). Deze verdeling van de bevolking over stad en platteland laat duidelijk zien dat het economisch belang van de kolonie in de eerste plaats geconcentreerd was rond de haven dat een belangrijk deel van de niet-blanke bevolking hiervan direct of indirect afhankelijk was.

In de loop van de achttiende eeuw ontstond er zo aan de Overzijde een internationale, multi-etnische en multireligieuze gemeenschap van blanken en niet-blanken, slaven en vrijen, Sefardische joden en christenen, zowel katholieken als protestanten, die voornamelijk een bestaan vond in handel en scheepvaart en de daarmee verbonden takken van de economie. De aan het begin van deze inleiding gegeven voorbeelden duiden er op dat er een economisch actieve en in ieder geval deels welvarende vrije zwarte en gekleurde bevolking was, die een belangrijk deel uitmaakte van deze gemeenschap. De meeste vrouwen uit deze groep zullen waarschijnlijk vooral met (detail)handel, als wasvrouw of naaister, dan wel in de vertiersector rond de haven een inkomen hebben vergaard. Veel niet-blanken mannen, zowel slaven als vrijen, werkten als zeeman aan boord van de Curaçaose schepen of als ambachtsman. Rond het midden van de achttiende eeuw bestond het grootste deel van de Curaçaose scheepsbemanningen uit zwarten en gekleurden. Volgens Wim Klooster was omstreeks 1740 tweederde van de Curaçaose zeelieden niet-blank.¹⁸ Als voorbeeld van een gemengde equipage noemt Klooster de bemanning van de bark de *Erffstadhouders* van de Compagnie, die naast onder meer een Ierse schipper, een blanke Curaçaose kwartiermeester en drie blanke

16. R.H. Nooijen, *De slavenparochie van Curaçao rond het jaar 1750. Een demografie van het katholieke volksdeel*. Rapport nr. 11 van het Institute of Archaeology and Anthropology of the Netherlands Antilles, 1995, 19-20.

17. J.H. Heering, *Beschrijving van het eiland Curaçao en de daar onder hoorende eilanden Bon-aire, Oroba en Klein Curaçao. Benevens een kort bericht, wegens het gesprongen schip Alphen*. Amsterdam: S. Emmering 1969 (onveranderde herdruk van het origineel uitgegeven in Amsterdam 1779), 40-50; B. de Gaay Fortman, 'De luthersen op Curaçao', *Westindische Gids*, vol 23, nr. 1 (1941), 280-288.

18. Willem Wubbo Klooster, 'Manumission in an entrepôt', in: Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks (red.), *Paths to freedom. Manumission in the Atlantic World*. Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press, 2009, 161-174, aldaar 162-163, 168; Klooster, 'Subordinate', 286.

Curaçaose matrozen bemand was door zeventien slaven, waarvan er vijf in West-Afrika waren geboren en de overigen op Curaçao.¹⁹

Blanke en zwarte matrozen verrichtten aan boord hetzelfde werk. Daarnaast waren deze mannen allemaal aan dezelfde gevaren blootgesteld die het werk op zee met zich meebracht, niet alleen als gevolg van stormen maar ook door aanvallen van kapers in tijden van oorlog of agressie van de kant van de Spaanse kustwacht. In geval van nood was men van elkaar afhankelijk om, soms letterlijk, te overleven. Men moest daarom op elkaar kunnen vertrouwen. Dit moet een grote invloed hebben gehad op de onderlinge relaties tussen blanken en vrije en niet-vrije zwarten en gekleurden en moet de maatschappelijke afstand tussen blank en zwart, vrij en slaaf hebben verkleind. Bovendien woonden deze zeelieden veelal vlak bij elkaar in Otrobanda.

Tegelijkertijd was de blanke Curaçaose bevolking er juist veel aan gelegen om de afstand tot de zwarte en gekleurde bevolking zo groot mogelijk te houden. Dit is een belangrijke reden waarom bijvoorbeeld de Nederduits Gereformeerde Kerk op het eiland, de officiële publieke kerk van de Republiek, vrijwel exclusief blank bleef. En waar er in Suriname een, zij het kleine, gekleurde joodse groep kon ontstaan, ondanks de ook daar bestaande afstand tussen blank en niet-blank, gebeurde dit in Curaçao niet. Slaven van joden en kinderen van joodse vaders en zwarte of gekleurde moeders werden rooms-katholiek gedoopt.²⁰

De rooms-katholieke kerk lag in het hart van de zeemansgemeenschap in Otrobanda, aan het eind van de Consciëntiesteeg. De herkomst van deze straatnaam – een van de oudste Curaçaose straatnamen – staat ook direct met de kerk in verband. De Consciëntiesteeg voerde naar de toegangsdeur, die zich bevond aan de zijde waar de doopvont en de biechtstoelen stonden en die de ‘porta de pordón’ werd genoemd.²¹ Via de Consciëntiesteeg gingen de gelovigen, blank en niet-blank, vrij en slaaf, ter biecht om hun geweten te ontlasten en penitentie te doen. En al deze verschillende groepen kwamen ook wekelijks op zondag bijeen om gezamenlijk de mis bij te wonen. Of de slaven en vrije niet-blanken in de kerk afgezonderd van de blanke parochianen hebben gezeten is niet bekend. Maar er werd in ieder geval gezamenlijk gebeden en de sacramenten waren voor alle parochianen gelijk. Ook dit moet van invloed zijn geweest op de onderlinge verhoudingen tussen blank en niet-blank, vrije en slaaf.

Gedurende achttiende eeuw, met name het laatste decennium, werd hieraan nog een extra dimensie toegevoegd. Werd de legitimiteit van de slavenhandel en slavernij, als integraal onderdeel van het economische en maatschappelijk bestel in de koloniën, ook internationaal tot midden achttiende eeuw nog niet of nauwelijks openlijk in twijfel getrokken, gedurende de daarop volgende decennia kwam daar verandering in. In de eerste plaats ontstond er in West-Europa en Noord-Amerika een humanitaire hervormingsbeweging zonder precedent, met een streven naar de afschaffing van de slavernij als meest concrete doelstelling. Tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) en in de ontwikkeling naar de stichting van de Verenigde Staten, was de afschaffing van de slavernij, als een logische

19. Klooster, ‘Manumission’, 162-163.

20. Jonathan Schorsch, *Jews and blacks in the early modern world*. Cambridge, New York: Cambridge University Press 2009, 218-219, 222-223. Zie voor de Surinaamse joodse gemeenschap ook: Wieke Vink, *Creole Jews. Negotiating community in colonial Suriname*, Leiden: KITLV Press 2010.

21. Buddingh’, *Otrobanda*, 79, 178.

consequentie van de gebezigde revolutionaire en vrijheidsretoriek, voor sommigen ook een punt van discussie geweest, al leverde dat uiteindelijk slechts beperkte concrete resultaten op.²² De Franse Revolutie (1789-1799) en de nauw daarmee verbonden Haïtiaanse Revolutie (1791-1804) leverden een belangrijker aandeel in de aanval op het stelsel van Atlantische slavenhandel en het instituut van de slavernij in de Amerika's, al was dit deels eerder een onbedoeld bijproduct dan een bewust streven. De leuzen 'vrijheid' en 'gelijkheid' kregen in de op slavernij gevestigde koloniale samenlevingen een bijzondere geladenheid. In de Franse koloniën eisten en verkregen vrije zwarten en gekleurden in 1792 volledige juridische gelijkstelling met de blanke bevolking. In 1794 schafte de revolutionaire Nationale Conventie onder invloed van een reeds in Saint-Domingue de facto bestaande situatie in alle Franse koloniën de slavernij af, zij het, naar later zou blijken, tijdelijk.

Nieuws over deze ontwikkelingen gekoppeld aan de algehele staat van oorlog en chaos waarin de regio gedurende het laatste decennium van de achttiende eeuw verkeerde hadden enorme repercussies: verspreid over de Caraïbische eilanden en de beide Amerikaanse continenten, van de Verenigde Staten tot aan Argentinië, ontstond maatschappelijke onrust en braken slavenopstanden uit. Gedurende de periode die in de Angelsaksische historiografie wordt aangeduid als *The Age of Revolution*, grofweg de periode 1760-1830,²³ telde David Geggus 190 zowel daadwerkelijke revoltes als (vermeende) samenzweringen tot opstand. Tussen 1789 en 1800 betreft het 53 gevallen, waarbij het jaar 1795 eruit sprong met 13 incidenten. In de Caraïbische regio, met inbegrip van de Guyana's, waren de conflicten het meest frequent en ook het meest omvangrijk, met een acht- tot negental grote opstanden waarbij meer dan 1.000 slaven betrokken waren. Een hiervan vond plaats op Curaçao in 1795, terwijl in 1800 een groot deel van de Curaçaose slaven zich aansloot bij een voornamelijk uit zwarte troepen bestaande expeditionaire macht van Guadeloupe, die probeerde bezit van het eiland te nemen. Deze laatste actie is in het algemeen in de literatuur niet als een slavenopstand beschouwd – er zijn ook geen leiders bekend – maar wordt door Geggus, zij het met enige terughoudendheid, wel als zodanig in zijn overzicht opgenomen.²⁴

De ontwikkelingen en discussies ten aanzien van de afschaffing van de slavernij gingen aan het moederland vrijwel geheel voorbij en ook na het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795 werd het navolgen van het radicale abolitionisme van de Franse bondgenoot op geen enkel moment door de nieuwe Patriottische machthebbers in overweging

22. Wim Klooster, *Revolutions in the Atlantic World. A comparative history*. New York en Londen: New York University Press 2009, 42-43; David Geggus, 'Slave rebellion during the Age of Revolution' in: Wim Klooster en Gert Oostindie (red.), *Curaçao in the Age of Revolutions, 1795-1800*. Leiden: KITLV Press, 2010, 23-56, aldaar 28.

23. Edward L. Cox, 'The British in the Age of Revolution', in: Eliga H. Gould en Peter S. Onuf, *Empire and nation; the American Revolution in the Atlantic World*, Baltimore n Londen: The Johns Hopkins University Press 2005, 275-294, aldaar 275.

24. Geggus, 'Slave rebellion', 23-25; Appendix. Slave rebellions and conspiracies, 1776-1848, 40-49. De opgave van opstanden en samenzweringen is niet uitputtend, maar moeten volgens Geggus worden gezien als een minimum aantal. Zie voor de Guadeloupe militaire actie in 1800: Han Jordaan, 'Patriots, privateers and international politics: the myth of the conspiracy of Jean Baptiste Tierce Cadet', in: Wim Klooster en Gert Oostindie (red.), *Curaçao in the Age of Revolutions, 1795-1800*. Leiden: KITLV Press, 2010, 41-169, aldaar 144-145. G.J. Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800*, Groningen: H.D. Tjeenk Willing bv 1974, 209. Roberto Palacios, 'Ansia de Libertad', *Lantièrnu*, No 1 (1) February 1983, 20-27.

genomen.²⁵ Maar op Curaçao was dit anders. Gedurende het laatste decennium van de achttiende eeuw was Willemstad en met name Otrobanda het decor voor revolutionair geïnspireerde onrust. Enkele maanden na de Franse inval in de Republiek en de vlucht van de stadhouder in 1795, werd op Curaçao het bericht ontvangen dat de Fransen als bondgenoot moesten worden beschouwd en spoedig daarna verschenen de eerste Franse kapers in de Sint Annabaai. Deze waren voor een belangrijk deel bemand met de recent vrijgelaten slaven uit de Franse koloniën Guadeloupe en St. Domingue. Voor de Curaçaose bevolking moeten zij het levende bewijs hebben gevormd dat er een nieuw tijdperk was aangebroken. Begin augustus 1795 werd melding gemaakt van ‘baldadigheden’ gepleegd door Curaçaose zwarten als gevolg van de aanwezigheid van de ‘meenigvuldige Fransche vrijnegers of Citoijens’.²⁶

Kort daarna kwamen Curaçaose slaven onder leiding van Tula in opstand en eisten hun vrijheid met verwijzing naar het feit dat in de Franse koloniën de slavernij was afgeschaft en dat het moederland door de Fransen was ingenomen.²⁷ Enkele weken later was het verzet gebroken en keerden de troepen terug naar Willemstad, Tula als gevangene met zich mee voerend. Maar met het neerslaan van de opstand en de arrestatie en executie van Tula en de andere leiders was de rust niet teruggekeerd.

Er volgden nog vijf roerige jaren, met als uiteindelijke climax in september 1800 de genoemde poging door een vanuit Guadeloupe gezonden militaire expeditie om zich van het eiland meester te maken. De Fransen zouden daar, mede dankzij de steun van de Curaçaose slaven, naar alle waarschijnlijkheid in zijn geslaagd wanneer de Amerikanen en de Britten niet, op dringend verzoek van de lokale autoriteiten, militair zouden hebben geïntervenieerd. Na de aankomst van een Brits en vervolgens twee Amerikaanse oorlogsschepen volgde een overhaaste nachtelijke evacuatie van de Franse troepen, waarna Curaçao onder Brits gezag werd gesteld. Het begin van dit eerste Britse tussenbestuur (1800-1803) markeert het einde van de in dit proefschrift behandelde periode.

Hypothese, vraagstelling en opzet

Het hiervoor geschetste beeld van een relatief welvarende, economisch actieve niet-blanke vrije bevolking, ingebed in een dynamische stedelijke omgeving met een multiculturele signatuur, strookt niet met het algemeen bestaande beeld in de literatuur. Dit beeld is in belangrijke mate beïnvloed door het werk van Harmannus Hoetink. Zijn concepten met betrekking tot de structuur van de Caraïbische koloniale samenlevingen en de relaties tussen de verschillende bevolkingsgroepen heeft sinds het verschijnen van zijn proefschrift in 1958 in belangrijke mate bepaald hoe de positie van de niet-blanke bevolking werd beschouwd.

25. Gert Oostindie, ‘ Perspectives on slavery and slaves in Suriname and Curaçao’, in: Gert Oostindie (red.), *Fifty years later. Antislavery, capitalism and modernity in the Dutch orbit*. Leiden: KITLV Press 1995, 143-178, aldaar 147-148.

26. NL-HaNA, 2.01.29.03, Archief Marine, Aanhangel II, 1795-1813 (AM II), inv.nr. 73, journaal *Ceres*, 1795-1799, 1-6 augustus.

27. A.F. Paula (red), 1795, *De slavenopstand van Curaçao. Een bronnenuitgave van de originele overheidsdocumenten*, Curaçao: Centraal Historisch Archief 1974, 268, Relas van pater Jacobus Schinck, 7 september 1795.

In dit proefschrift, getiteld *Het Patroon van de oude Curaçaose samenleving*, werkt Hoetink het model van de gesegmenteerde samenleving uit voor Curaçao.²⁸ In drie hoofdstukken behandelt hij de bevolkingsgroepen die deze samenleving vormden en hun interactie. De blanke minderheid bestond deels uit protestanten, die verder konden worden onderverdeeld in ‘hogere’ en ‘lagere’ protestanten, en deels uit Sefardische joden. Tussen protestanten en joden vond geen vermenging plaats; de groepen bleven cultureel strikt van elkaar gescheiden. De voornamelijk uit rijke kooplieden en plantage-eigenaren bestaande ‘hogere’ protestanten, waarin ook de hogere civiele en militaire overheidsdienaren waren opgenomen, was door een besef van standsverschil gescheiden van de ‘lagere’ protestanten, een groep onder andere bestaande uit ambachtslieden, zeelieden en soldaten. De basis van de piramide werd gevormd door de bevolkingsgroepen van zwarte en gekleurde slaven en vrijen die de meerderheid uitmaakten. Tussen blanken en niet-blanken bestond een kleurbarrière. De gekleurde bevolking stond maatschappelijk in hoger aanzien dan de zwarte bevolking en hierbinnen worden door Hoetink ‘kleurklassen’ onderscheiden, waarbij de licht gekleurde ‘mestiezen’ de meest vooraanstaande en welvarende groep vormden.

Hoetink betitelde de rasrelaties en het karakter van de slavernij in Curaçao als mild, wat vooral kwam doordat het eiland geen ‘echte’ plantagekolonie was. Het slavenbezit was beperkt; de meeste slaveneigenaren hadden slechts ‘enkele’ slaven. Slaven en slaveneigenaren ontwikkelden voorspelbare gedragspatronen: het ‘heren-’ en ‘slavengedragspatroon’, twee complexen van denkbeelden en regels over gepaste houding en gedrag, die werden aangeleerd en van generatie op generatie binnen de eigen groep doorgegeven. De zekerheid die deze gedragspatronen verschafte werkte stabiliserend, voorkwam excessen en werd volgens Hoetink door zowel blanken als niet-blanken gewenst. Van de gekleurde bevolking konden de (vrije) ‘mestiezen’ als hoogste kleurklasse en omdat zij deels slavenbezitters waren een ‘herengedragspatroon’ ontwikkelen, maar de laagste kleurklasse, de (vrije) zwarten, moest zich schikken naar de slaven. Hoetink maakt geen duidelijk onderscheid tussen de vrije niet-blanke bevolking en de slaven, althans, waar het gedragspatronen betreft. Hij stelt alleen dat de ‘overige’ kleurlingen buiten het systeem van de complementaire gedragspatronen vielen, waardoor onzekerheid ontstond en deze groep onvoorspelbaar sociaal gedrag ging vertonen. Gekoppeld aan de vaak grote armoede binnen deze groep leidde dit tot ordeverstoringen die door de blanke overheid hard werden aangepakt.

De vrije licht gekleurden en de ‘lagere’ protestanten, zo betoogt Hoetink, latiniseerden door huwelijken met vrouwen van het Zuid-Amerikaanse vasteland. Vooral voor de eerstgenoemde groep bood dit een mogelijkheid om aan de gesegmenteerde samenleving te ontsnappen door zich als ‘Zuid-Amerikaan’ te distantiëren van de ‘Nederlands-gemerkte’ sociale structuur. De Sefardische joden waren van origine al ‘latijns’. De hogere protestanten hadden geen belang bij latinisering en de zwarte bevolking bevond zich sociaal in een te geïsoleerde positie. Wel trad er daarnaast een proces van creolisering op, waarbij elementen uit de culturele erfenis van blanken en zwarten zich vermengden. Daarbij speelde de zwarte vrouw, met name de *jaja*, de huisslavin die ook de zorg had voor de kinderen van de meester,

28. H. Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving. Een sociologische studie*. Assen: Van Gorcum & Co NV 1958.

een sleutelrol. Hoetink nuanceerde in zijn latere werk dit vrij schematische en strakke beeld van de gesegmenteerde samenleving van Curaçao. In de inleiding van de heruitgave van zijn proefschrift stelt hij dat er alleen in theorie bij het ontstaan van de koloniale samenleving een werkelijk gesegmenteerde samenleving heeft bestaan. Kleurbarrières waren in de praktijk minder absoluut en door wederzijdse culturele beïnvloeding en door seksuele en sociale contacten ontstonden er verbindinglijnen tussen de oorspronkelijke groepen en werden ook nieuwe groepen gevormd.²⁹

In een in 1972 verschenen publicatie werkte Hoetink verschillen in het karakter van de slavernij en de verschillende ontwikkelingen van de vrije zwarte en gekleurde bevolkingen van Curaçao en Suriname uit.³⁰ In de kolonie Suriname heerste mede als gevolg van het geringe aantal blanken tegenover de enorme overmacht aan Afrikanen op de veelal afgelegen plantages, een door hem als relatief hard gekwalificeerd slavernijregime met een lage frequentie van manumissie. Hier kon gedurende het laatste kwart van de achttiende eeuw een vrije gekleurde groep opkomen die zich in de negentiende eeuw ontwikkelde tot een bureaucratische elite. Hieraan lagen externe economische factoren ten grondslag die leidden tot faillissementen van plantages en een uittocht van blanken uit de kolonie. De economische crisis in de jaren zeventig van de achttiende eeuw stimuleerde mede een toename van het aantal manumissies. Daarnaast gingen blanke vrijgezellen als directeuren en administrateurs de plaats innemen van voormalige plantage-eigenaren. Zij gingen tijdens hun verblijf in de kolonie relaties aan met zwarte en gekleurde vrouwen, het zogenaamde Surinaams huwelijk. De opvoeding van de kinderen die uit die verbintenissen voortkwamen werd door de vaders in veel gevallen serieus genomen, zodat een goed opgeleide gekleurde groep kon ontstaan. Personen uit deze groep gingen in toenemende mate de plaatsen van de weggetrokken blanken innemen in het koloniaal bestuur.

Het handelseiland Curaçao met het in vergelijking tot Suriname kleinere gemiddelde slavenbezit kende behalve een mildere behandeling van de slaven ook een relatief hoge frequentie van manumissie. De minder extreme verhouding tussen aantallen blanken en niet-blanken, gekoppeld aan een door de geringe omvang van de kolonie grotere sociale controle, werkte als rem op het ontstaan van excessen. De economische tegenspoed als gevolg van het stilvallen van de handel rond het midden van de achttiende eeuw resulteerde in een relatief groot aantal manumissies. Al eind achttiende eeuw, veel eerder dan in Suriname waar dit pas omstreeks 1830 gebeurde, was op Curaçao de vrije niet-blanke groep groter dan de blanke bevolking. Waar de blanken in Suriname eerder de slaven vreesden dan de vrije zwarten en gekleurden, was het op Curaçao meer de laatstgenoemde groep die door de blanken met een mengeling van angst en minachting werd beschouwd. Dit resulteerde in een kleurbarrière die sterker was dan in de Surinaamse samenleving. Volgens Hoetink waren de vrijen ook nauwelijks in staat om een plaats te vinden in de economische structuur van het eiland. In Suriname werd de vrije niet-blanke bevolking meer gezien als een bondgenoot tegenover de slavenmassa's, wat weer gunstige mogelijkheden bood voor de verbetering van de sociale en economische positie.

29. H. Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*. Amsterdam: Emmering 1987.

30. H. Hoetink, 'Surinam and Curaçao', in: David W. Cohen en Jack P. Greene (red.), *Neither slave nor free. The freedman of African descent in the slave societies of the New World*, Baltimore en New York: The Johns Hopkins University Press 1972, 59-83.

Wim Klooster publiceerde in 1994 zijn artikel ‘Subordinate but proud’ over de Curaçaose vrije niet-blanke bevolking in de achttiende eeuw.³¹ De echo’s van het door Hoetink geschetste beeld van de vrije zwarten en gekleurden op Curaçao klinken hier en daar door in het werk van Klooster. Zo neemt hij de stelling van Hoetink over, dat onvoorspelbaar en gewelddadig gedrag van de gekleurde bevolking moet worden verklaard uit het feit dat de meerderheid buiten de twee complementaire patronen van ‘heren-’ en ‘slavengedrag’ vielen. De verklaring voor vergelijkbaar gedrag van de zwarte bevolking zou volgens Klooster moeten worden gezocht in het specifieke karakter van de Curaçaose economie waarin plantagearbeid van betrekkelijk ondergeschikt belang was. De vaak grote mate van onafhankelijkheid waarmee zowel vrije zwarten als slaven hun bestaan konden inrichten had tot gevolg dat het ‘slavengedragspatroon’ op gespannen voet kwam te staan met een dagelijkse praktijk waarin het betonen van dienstbaarheid vrijwel ontbrak.³²

In een in 2009 verschenen publicatie over manumissie stelt Klooster in navolging van Hoetink dat niettegenstaande de relatief grote aantallen slaven die op Curaçao werden gemanumitteerd, de vrije niet-blanken problemen hadden om een *niche* te vinden in de economie van de kolonie waarbinnen zij een behoorlijk bestaan konden opbouwen. Het waren hooguit enkele licht gekleurden, de ‘mustiezen’, die misschien nog enige kansen op economisch succes hadden. Op het Curaçaose platteland verrichtten vrijen vaak dezelfde arbeid als de slaven en in de stad en de haven wisten zij wel als ambachtslieden of zeelieden aan de slag te komen, maar hun positie verschilde dan nauwelijks van die van de semi-onafhankelijke slaven die dezelfde werkzaamheden deden. Volgens Klooster was het patroon van manumissie afwijkend van dat van plantagekoloniën die voor de wereldmarkt produceerden, in die zin dat de slaaf in de kolonie Curaçao, met haar specifieke economische structuur, meer een ‘luxe bediende’ was en geen essentieel kapitaalgoed als in Suriname. Dit maakte het gemakkelijker voor slaveneigenaren om in slechte economische tijden slaven te manumitteren om zo verlost te zijn van de kosten van onderhoud. Manumissie was vaak ook geen zegen, volgens Klooster, omdat de vrijgelaten slaaf nu zelf in zijn levensonderhoud moest voorzien. Soms gingen meesters in economisch moeilijk tijden niet over tot manumissie, maar bezuinigden ze desondanks op de kosten van onderhoud door hun slaven ‘de vrijheid’ te geven enkele dagen per week zelf hun kostje bij elkaar te scharrelen. Dat leidde weer tot criminaliteit omdat slaven die geen middelen vonden om op een legale manier in hun eigen onderhoud te voorzien uit stelen gingen. De vrije zwarten en gekleurden vervulden op Curaçao tegelijkertijd een onmisbare militaire rol bij ordehandhaving en verdediging, een rol die volgens Klooster duidelijk niet verenigbaar was met hun maatschappelijke positie.³³

Het bestaande beeld van de vrije zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao is dus dat van een gedurende de achttiende eeuw snel gegroeide minderheid, voor een belangrijk deel bestaande uit paupers die vrijwel niet in staat waren om een behoorlijk bestaan op te bouwen. Een groep die bovendien, omdat deze eigenlijk buiten de door slavernij gedicteerde

31. Wim Klooster, ‘Subordinate but proud: Curaçao’s free blacks and mulattoes in the eighteenth century’ in: *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids*, vol. 68 (nrs. 3 & 4), 1994, 282-300.

32. Klooster, ‘Subordinate’, 295.

33. Klooster, ‘Manumission’, 166, 168-169.

verhoudingen viel, onvoorspelbaar gedrag vertoonde en zo geneigd, respectievelijk gedwongen was tot vandalisme en crimineel gedrag. Dat de vrije niet-blanke groep relatief groot was, zou vooral te danken zijn aan het specifieke karakter van de Curaçaose economie waarbinnen slavenbezit vooral *conspicuous consumption* was en manumissie vooral in periodiek terugkerende tijden van recessie een mogelijkheid was om kosten te besparen.

Dit beeld, zo is de strekking/hypothese van dit proefschrift, behoeft correctie. Het is niet gebaseerd op gericht onderzoek van relevante bronnen, maar vooral op een constructie op grond van aannames en interpretaties van enkele losse in de archieven aangetroffen feiten. De in het begin van deze inleiding gegeven voorbeelden van huizenbezit en economische activiteit van vrije niet-blanken zijn voornamelijk afkomstig uit het notarieel archief dat onderdeel uitmaakt van de lokaal gevormde bestuurlijke en justitiële archieven. Dit is een omvangrijke bron die tot op heden nog nauwelijks was bestudeerd. Of de genoemde gevallen uitzonderlijk waren kan pas worden vastgesteld wanneer er een meer systematisch onderzoek is gedaan.

Een tweede punt is dat het door handel en scheepvaart gedomineerde karakter van de Curaçaose samenleving wel wordt aangevoerd als verklaring voor het ontstaan van een grote vrije niet-blanke bevolkingsgroep gedurende de achttiende eeuw, maar in feite op een negatieve manier: de specifieke economische structuur bracht een van de ‘echte’ plantagekolonie afwijkend karakter van de slavernij met zich mee, met een bijbehorende afwijkende economische waarde die slaven in veel gevallen voor hun meesters vertegenwoordigden, waardoor de laatsten sneller geneigd waren tot manumissie als kostenbesparende strategie in tijden van tegenspoed. De slaaf zelf blijft binnen deze redenering passief. Het dynamische economische karakter van de stad en de haven en de mogelijkheden die hier geboden werden aan slaven om een eigen inkomen te verwerven en zo actief te werken voor de eigen vrijkoop en/of die van hun naasten blijft buiten beschouwing. Klooster vermeldt wel dat manumissie door (zelf)vrijkoop tot de mogelijkheden behoorde – hij geeft ook een overzicht van de gemiddeld betaalde bedragen – maar hij onderzocht niet op welke schaal dit gebeurde.³⁴

Een laatste punt waar in het verleden onvoldoende aandacht aan is besteed is de wijze waarop de rechtspraak en de wetgevende bevoegdheden in de Nederlandse koloniale vestigingen in de Amerika's waren georganiseerd en de invloed die dit had op zowel de positie van de slaven en de mogelijkheden tot manumissie als op de positie van de vrije zwarte en gekleurde bevolkingen. In een in 2010 verschenen publicatie heb ik betoogd dat de rechtspraak op Curaçao bepaald niet vlekkeloos functioneerde en dat dit zeer nadelig kon uitpakken voor de vrije niet-blanken; het moederland bleek meer geïnteresseerd in het handhaven van orde en rust dan in het nemen van maatregelen om een onpartijdige rechtspraak te garanderen. Tegelijkertijd echter stelden de beperkte wetgevende bevoegdheden van de lokale overzeese besturen grenzen aan de mogelijkheden om voor de vrije zwarte en gekleurde bevolkingen discriminerende en voor hun economische en maatschappelijke ontwikkeling belemmerende maatregelen uit te vaardigen.³⁵ Dit punt zal in deze studie nadere aandacht krijgen.

34. Klooster, ‘Manumission’, 166-167; 170, tabel 2.

35. Han Jordaan, ‘Free blacks and coloreds and the administration of justice in eighteenth-century Curaçao’ in *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids*, vol. 84, no. 1&2, 2010, 63-86.

Dat Curaçao een in vergelijking met de meeste andere koloniën in de regio unieke economische en (daarmee samenhangende) demografische structuur ontwikkelde met een atypische, opvallend grote, niet-blanke vrije bevolkingsgroep zal als uitgangspunt van dit proefschrift nader worden uitgewerkt en belicht. Daarbij ligt de nadruk op de ontstaansgeschiedenis, economische en sociale karakteristieken en relaties en interactie van deze groep met de overige bevolkingsgroepen. De hypothese van dit proefschrift is dat de *agency*, het vermogen van de zwarte en gekleurde bevolking, zowel slaven als vrijen, om zelf beslissingen te nemen en daar naar te handelen, is onderschat; het dynamische karakter van de kolonie Curaçao als handelsknooppunt bood hiertoe extra mogelijkheden die werden onderkend en gegrepen.

De niet-blanke bevolking van Curaçao streefde met alle middelen, al dan niet expliciet, naar emancipatie en erkenning. De overwegend zwarte en gekleurde rooms-katholieke zeemansgemeenschap in Otrobanda was daarbij richtinggevend. De dagelijkse werkelijkheid van de gemengde bemanningen die werkten aan boord van de Curaçaose schepen en het lid waren van een multiraciale parochie moet sinds het begin van de achttiende eeuw een psychologisch tegenwicht hebben geboden aan de pogingen van een blanke elite om de afstand tussen meester en slaaf, blank en zwart, zo groot mogelijk te houden en iedereen die niet-blank was in een gecontroleerde derderangspositie te dwingen. Daar komt bij dat de inwoners van het handelsknooppunt Curaçao gedurende het laatste, revolutionaire decennium van de achttiende eeuw ook uitstekend geïnformeerd waren over de internationale politieke ontwikkelingen en de ondergraving van het instituut van de slavernij en vooral ook de egalitaire boodschap van de Franse en Haïtiaanse revoluties. Dit moet een enorme invloed hebben gehad zonder dat er daarbij echter sprake is van een duidelijk voorspelbaar patroon van solidariteit van de vrije niet-blanke groep met de slaven of juist de blanke bevolking, of van het aantoonbaar overnemen van politieke ideeën.

De centrale vraag in deze studie is *in hoeverre de zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao binnen de gegeven mogelijkheden er zelf in is geslaagd om zich te onttrekken aan de uitzichtloosheid van het slavenbestaan en welke maatschappelijke en economische positie de gemanumitteerden en hun nazaten wisten te realiseren*. Welke tegenkrachten moesten daarbij worden overwonnen? Dat de economische ontwikkeling van Curaçao vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw als regionaal handelscentrum in belangrijke mate bepalend is geweest voor de ontwikkeling van het specifieke karakter van het instituut slavernij op het eiland en het ontstaan van een relatief grote vrije niet-blanke bevolking is duidelijk. De wijze waarop dit geschiedde echter niet. Een meer specifieke vraag die ik zal trachten te beantwoorden is die naar de positie van de vrije niet-blanke groep gedurende het revolutionaire laatste decennium van de achttiende eeuw. In veel Engelse, Franse en Spaanse koloniën was in deze periode onder de vrije niet-blanke bevolkingen sprake van emancipatiebewegingen en ontwikkeling van een politiek bewustzijn. In hoeverre gold dit ook voor Curaçao?

In het eerste hoofdstuk zal een algemene schets worden gegeven van het eiland: geografische ligging en klimatologische gesteldheid, bevolking, bestuur en rechtspraak, plantagewezen, handel en scheepvaart. Daarna zal in het tweede hoofdstuk uitgebreid worden ingegaan op het karakter en de vormen van manumissie in de kolonie, waarbij zowel naar

de kant van de gemanumitteerden als die van de meesters, de manumittenten, zal worden gekeken. Vervolgens wordt in een derde hoofdstuk het verkrijgen van vrijheid zonder formele manumissie belicht: met name de maritieme marronage. In het vierde en vijfde hoofdstuk zal worden ingegaan op de positie van de vrijgelaten slaven en hun nazaten in juridisch, respectievelijk sociaal-economisch opzicht. Vervolgens zal het politieke en militaire functioneren van de 'vrije negers' en de 'vrije mulatten' nader worden bekeken, culminerend in de wijze waarop zij hun rol vervulden tijdens de chaotische en gewelddadige jaren van de grote slavenopstand onder Tula in 1795 tot en met de roerige weken in 1800 vooraf gaande aan de Britse bezetting. In het zevende en laatste hoofdstuk zal tenslotte worden ingegaan op positie van de vrijen tijdens dezelfde revolutionaire jaren in politiek opzicht. Was er sprake van een emancipatiestreven en een ontluikend politiek bewustzijn binnen deze groep?

Manumissie en de vrije zwarte en gekleurde bevolkingen in de historiografie

Binnen het onderzoek naar de slavernij in de koloniale samenlevingen in de Amerika's en de Atlantische slavenhandel zijn de manumissie en de positie van gemanumitteerden en hun nakomelingen nog altijd onderbelicht. In deze paragraaf zal een beknopt historiografisch overzicht worden gegeven van de wijze waarop het onderwerp is benaderd. Dit overzicht wil niet uitputtend zijn en verwijst waar mogelijk korthedshalve naar reeds bestaande historiografische overzichten.

Voor de Nederlandse Caraïbische koloniën is het merendeel van de studies naar de vrije zwarte en gekleurde bevolkingen en het verschijnsel manumissie in de eerste plaats gericht op Suriname. Het aantal publicaties met betrekking tot de Antillen is beperkt tot de hiervoor al genoemde werken. In hun in 2001 in *OSO* verschenen artikel 'De vrije gekleurde en zwarte bevolking van Paramaribo, 1762-1863' geven Wim Hoogbergen en Okke ten Hove een overzicht van de tot dat jaar met betrekking tot Suriname over het onderwerp verschenen publicaties.³⁶ In hetzelfde tijdschrift verscheen in 2005 van Jean Jacques Vrij een *case study* naar kleur en status over de rol en positie van de vrije zwarten en gekleurden in de schutterij van Paramaribo.³⁷ De meest recente studie is van Rosemary Brana-Shute, 'Sex and gender in Surinamese manumissions', verschenen in de hiervoor genoemde mede door haar geredigeerde bundel over manumissie.³⁸

De aanzet voor het verrichten van onderzoek naar manumissie en de positie van vrijen, als onderdeel van de studie naar het karakter van de slavernij in de Amerika's, werd gegeven door Frank Tannenbaum met zijn in 1946 verschenen studie *Slave and Citizen*.³⁹ Tannenbaum wilde een verklaring vinden voor de verschillen in contemporaine 'rasrelaties' in de Verenigde Staten en in de Latijns-Amerikaanse landen. Hij zocht de oorsprong tussen de respectievelijk

36. Wim Hoogbergen en Okke ten Hove, 'De vrije gekleurde en zwarte bevolking van Paramaribo, 1762-1863', in: *OSO: Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 20 (2), november 2001, 306-320.

37. Jean Jacques Vrij, 'Kleur en status in vroegmodern Suriname. De schutterij van Paramaribo als *case study*', in: *OSO: Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis*, 24 (1), mei 2005, 20-38.

38. Rosemary Brana-Shute, 'Sex and gender in Surinamese manumissions', in: Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks (red.), *Paths to freedom. Manumission in the Atlantic world*, Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press 2009, 175-196.

39. Frank Tannenbaum, *Slave and citizen: the negro in the Americas*. New York: Alfred A. Knopf 1946.

scherpere en meer ontspannen verhouding tussen blank en niet-blank vooral in de gedurende de koloniale periode bestaande verschillen in wetgeving, (religieuze) instituties en nationale tradities van de moederlanden die direct van invloed waren op de het karakter van de slavernij in de door deze beheerste gebieden. Vooral het al dan niet bestaan van wettelijke barrières tegen manumissie en het al dan niet bestaan van belemmeringen voor de vrije niet-blanke bevolking om zich economisch en maatschappelijk te ontplooiën zag Tannenbaum als aanwijzing voor een repressiever of milder karakter van het instituut van de slavernij. Hoewel zijn ideeën de afgelopen drie decennia vooral als achterhaald werden beschouwd – er werd weinig concreet bewijs gevonden voor de stelling dat verschillen in behandeling van slaven direct kon worden toegeschreven aan verschillende culturele, religieuze of wettelijke tradities – duiken in meer recente studies referenties aan het werk van Frank Tannenbaum weer op, met name het idee dat er verschillen in wetgeving waren die van invloed waren op de behandeling van slaven.⁴⁰

In 1972 verscheen een publicatie met de titel *Neither slave nor free* onder redactie van David W. Cohen en Jack P. Greene.⁴¹ De tien bijdragen, waaronder de al genoemde vergelijking tussen Suriname en Curaçao van Hoetink, behandelen de positie van de vrijen in achttiende en negentiende eeuw in verschillende koloniën. Een van de conclusies die Cohen en Greene trekken is dat vooral economische en politieke motieven bepalend waren voor het al dan niet bestaan van belemmeringen voor en de frequentie van manumissie. Cohen en Greene constateren ook een late ontwikkeling van een groeps- of klassenbewustzijn binnen de vrije bevolkingen en tegelijkertijd klinkt er, zoals ook Marc Kleijwegt eerder contateerde,⁴² een zekere mate van verbazing door over het vrijwel ontbreken van solidariteit met de slaven. Waarom werd niet een gezamenlijk front gevormd met de slaven tegenover de blanke elite?

Gedurende de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw verschenen enkele studies naar de positie van de vrije bevolking in de voormalige Britse koloniën. In 1974 publiceerde Jerome S. Handler zijn *The unappropriated people*, over de vrije niet-blanke bevolking van Barbados.⁴³ In 1981 verscheen van Gad J. Heuman een onderzoek getiteld *Between black and white*, over de positie en het emancipatiestreven van de vrije niet-blanke bevolking van Jamaica vanaf het eind van de achttiende eeuw.⁴⁴ Een vergelijkend onderzoek van Edward L. Cox naar de positie van vrije gekleurden in de koloniale samenlevingen van St. Kitts en Grenada gedurende de achttiende en negentiende eeuw werd drie later gepubliceerd.⁴⁵ Cox constateerde opmerkelijke verschillen tussen de posities van de respectievelijke vrije

40. Zie Alejandro de la Fuente, 'Slave law and claims-making in Cuba: the Tannenbaum debate revisited', *Law and History Review*, vol. 22, nr. 2 (zomer, 2004), 339-369; María Elena Díaz, 'Beyond Tannenbaum', *ibidem*, 371-376; Christopher Schmidt-Nowara, 'Still Continents (and an island) with two histories?', *ibidem*, 377-382; Alejandro de la Fuente, 'Slavery and the law: a reply', *ibidem*, 383-387.

41. David W. Cohen en Jack P. Greene (red.), *Neither slave nor free. The freedman of African descent in the slave societies of the New World*. Baltimore, New York: The Johns Hopkins University Press 1972.

42. Zie Marc Kleijwegt 'Freedpeople: a brief cross-cultural history', in: Marc Kleijwegt (red.), *The faces of freedom. The manumission and emancipation of slaves in the Old World and New World slavery*. Leiden, Boston: Brill 2006, 3-68, aldaar 12.

43. Jerome S. Handler, *The unappropriated people: freedmen in the slave society of Barbados*, Baltimore, Londen: The Johns Hopkins University Press 1974.

44. Gad J., Heuman, *Between black and white: race, politics, and the free colored in Jamaica. 1792-1865*. Oxford: Clio Press 1981.

45. Edward L. Cox, *Free coloreds in the slave societies of St. Kitts and Grenada, 1763-1833*, Knoxville: University of Tennessee Press 1984.

niet-blanke groepen in deze twee Britse koloniën. Hij stelde vast dat de mate waarin de (economische) positie van de blanke bevolkingen, al dan niet vermeend, werd bedreigd door concurrentie van vrije zwarten en gekleurden, dan wel de mogelijkheden die er bestonden voor de laatsten om een *niche* te vinden binnen de samenleving waarin zij een bestaan konden opbouwen, bepalend was voor hun behandeling en positie.

In 1982 verscheen de klassiek geworden comparatieve studie *Slavery and social death* van Orlando Patterson, waarin hij drie hoofdstukken wijdt aan manumissie en de positie van gemanumitteerden in samenlevingen waar slaven werden gehouden. Patterson beperkte zich hierin niet tot de slavernij in de Nieuwe Wereld gedurende de zestiende tot en met de negentiende eeuw. Hij betreft ook slavenhoudende samenlevingen in Afrika, Azië, Europa en precolumbiaanse en buiten de Europese invloedssfeer vallende autochtone samenlevingen in de Amerika's in zijn onderzoek. Zijn studie beslaat een periode van enkele eeuwen voor de Christelijke jaartelling tot in de negentiende eeuw.⁴⁶

Bijna een kwart eeuw na *Neither slave nor free* werd pas een vergelijkbare bundel essays gepubliceerd, getiteld *Against the odds, Free blacks in the slave societies of the Americas*, onder redactie van Jane Landers.⁴⁷ De zeven bijdragen betreffen studies naar de vrije bevolkingen in een aantal zeer verschillende koloniën, waarbij de nadruk vooral ligt op de individuele ervaringen van (ex-)slaven met betrekking tot manumissie en vrijheid. In de verschillende bijdragen wordt de aandacht gevestigd op rol die familieleden speelden bij de realisatie van manumissie, onder meer in die van Kimberly S. Hanger over New Orleans en in die van Rosemarijn Hoefte over Suriname.⁴⁸ Hanger publiceerde een jaar later een uitgebreide analyse van de vrije zwarte gemeenschap in het oorspronkelijk Franse, daarna Spaanse en uiteindelijk aan de Verenigde Staten verkochte New Orleans, gedurende het einde achttiende en begin van de negentiende eeuw, getiteld *Bounded lives, bounded places*.⁴⁹

De meest recente studies naar de positie van de vrije niet-blanke bevolkingen, richten zich onder meer op de Franse koloniën, met name op de periode rond de Haïtiaanse Revolutie. In *Blue coat or powdered wig* behandelt Stewart King de mogelijkheden die openstonden voor vrije zwarten en gekleurden om economisch te slagen en maatschappelijk te stijgen in Saint-Domingue, aan de vooravond van het uitbreken van de grote slavenopstand in 1791.⁵⁰ In het *A colony of citizens* schetst Laurent Dubois de ontwikkelingen in de Franse koloniën gedurende revolutionaire periode en de gevolgen van de tijdelijke Franse afschaffing van de slavernij.⁵¹

46. Orlando Patterson, *Slavery and social death. A comparative study*. Cambridge, Massachusetts en Londen: Harvard University Press 1982.

47. Jane G. Landers (red.), *Slavery & Abolition*, vol 17, nr. 1, april 1996, Special issue: 'Against the odds: free blacks in the slave societies of the Americas'.

48. Kimberly S. Hanger, 'Patronage, property and persistence: the emergence of a free black elite in Spanish New Orleans', in: Jane G. Landers (red.), *Slavery & Abolition*, vol 17, nr. 1, april 1996, Special issue: 'Against the odds: free blacks in the slave societies of the Americas', 44-63; Rosemarijn Hoefte, 'Free blacks and coloureds in plantation Suriname', 102-129.

49. Kimberly S. Hanger, *Bounded Lives, Bounded places. Free Black society in colonial New Orleans, 1796-1803*. Durham & London: Duke University Press 1997.

50. Stewart R. King, *Blue coat or powdered wig. Free people of color in pre-revolutionary Saint Domingue*. Athens, Londen: The University of Georgia Press 2001.

51. Laurent Dubois, *A colony of citizens. Revolution and slave emancipation in the French Caribbean, 1787-1804*. Chapel Hill, Londen: The University of North Carolina Press 2004.

In 2006 verscheen de bundel *The faces of freedom*, onder redactie van Marc Kleijwegt.⁵² Opnieuw een comparatieve studie, maar evenals het werk van Patterson met een uitzonderlijk bereik. In negen bijdragen wordt een schets gegeven van de ervaringen van vrijgelaten slaven in acht samenlevingen die slavernij kenden, in vier continenten en in een tijdsbeslag van 2.500 jaar. Centraal staat de vraag in hoeverre manumissie en afschaffing van de slavernij conceptueel kunnen dan wel zouden moeten worden gescheiden. Daarbij wordt zowel gekeken naar de reacties van de slachtoffers als de oorsprong en consequenties van manumissie en emancipatie. Kleijwegt geeft in een inleidend hoofdstuk een kritische beschouwing van eerder vergelijkend onderzoek naar vrijgelaten slaven en de waarde van de comparatieve benadering.⁵³

Ook in *Paths to freedom*, onder redactie van Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks, staat manumissie centraal.⁵⁴ Het werk is opnieuw comparatief van opzet, maar uniek is dat het de eerste vergelijkende studie is die zich uitsluitend op dit aspect van de slavernij richt. Manumissie is binnen het onderzoek naar slavernij een relatief weinig bestudeerd onderwerp. Zestien auteurs beschouwen verschillende aspecten van het verschijnsel in verschillende slavenhoudende samenlevingen in Europa, Afrika en de Amerika's tussen de zestiende en negentiende eeuw.

Het in de literatuur geschetste algemene beeld van de vrije niet-blanke bevolkingen in de koloniën in de Amerika's is eigenlijk dat van een anomalie, een groep die nergens bij hoort, die, zoals uit veel van de titels van genoemde studies al blijkt, eigenlijk slaaf noch vrij is, veelal zwart nog blank, *unappropriated*. Tegelijkertijd is ook duidelijk dat de positie van vrije zwarten en gekleurden van kolonie tot kolonie verschilde en dat het niet eenvoudig is om precies aan te geven hoe de verschillen moeten worden verklaard. Een belangrijk deel van de publicaties over manumissie en de positie van vrijgelatenen en hun nazaten is, in navolging van Tannenbaum, comparatief van opzet. Dit proefschrift past niet in die traditie. Het concentreert zich uitsluitend op het achttiende eeuwse Curaçao, al is een enkele maal, waar gemeend is dat dit het betoog ondersteunt, wel verwezen naar vergelijkbare of afwijkende omstandigheden in andere koloniën.

Gebruikte bronnen en de identificatie van vrije zwarten en gekleurden

De belangrijkste bron voor dit onderzoek wordt gevormd door de oude archieven van Curaçao, Aruba en Bonaire tot 1828. Deze bevatten de op Curaçao gevormde justitiële, bestuurlijke en notariële archieven. De stukken beslaan grofweg een periode vanaf de jaren twintig van de achttiende eeuw tot 1828, het jaar dat een bestuurlijke reorganisatie in de Nederlandse West-Indische koloniën werd doorgevoerd. Begin twintigste eeuw werden deze archieven naar Nederland overgezonden en ondergebracht in het toenmalige Algemeen Rijksarchief. De fysieke staat van grote delen van deze archieven was en is nog altijd zeer slecht. In 1978 besloten de regeringen van de Nederlandse Antillen en Nederland om

52. Marc Kleijwegt (red.), *The faces of freedom. The manumission and emancipation of slaves in the Old World and New World slavery*. Leiden, Boston: Brill 2006.

53. Ibidem, 6-10.

54. Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks (red.), *Paths to freedom. Manumission in the Atlantic world*, Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press 2009.

het materiaal integraal te verfilmen en microficheren omdat de slechte materiële toestand raadpleging van de originele stukken onverantwoord maakte terwijl de belangstelling voor bestudering toenam.⁵⁵ Nog altijd kunnen de originele stukken niet worden ingezien. Omdat gewerkt moet worden met duplicaten van soms zwaar beschadigd en door inktvraat aangetast materiaal zijn grote delen, zeker stukken uit de vroege achttiende eeuw, niet of nauwelijks leesbaar. De series uit de periode tot aan de jaren veertig van de achttiende eeuw vertonen bovendien vaak aanzienlijke hiaten.

Een tweede belangrijke bron wordt gevormd door de series overgezonden brieven en papieren van Curaçao die zich bevinden in het archief van de Tweede WIC (1674-1791 en de rechtsopvolgers van deze organisatie, in het Nationaal Archief in Den Haag. Daarbij zijn in het WIC-archief vooral de stukken gezonden naar de hoofddirectie, de Heren Tien, en de correspondentie met de kamers Amsterdam en Zeeland van belang. De correspondentie gericht aan de kamer Amsterdam, die belast was met de dagelijkse contacten met het gouvernement van Curaçao, is het meest compleet en uitgebreid. Voor de periode na 1791, toen de WIC werd opgeheven, is de correspondentie met respectievelijk de Directie ad interim en Raad der Koloniën (1791-1795), het West-Indisch Comité (1795-1800) en de Raad der Amerikaanse Bezittingen (1801-1806) bestudeerd.

Daarnaast is gebruik gemaakt van verspreid archiefmateriaal aanwezig in het Zeeuws Archief, onder meer dat van de Middelburgse Commercie Compagnie, het Stadsarchief Amsterdam, het Koninklijk Huisarchief in Den Haag en buiten Nederland het archief van het War Office in The National Archives in Kew, Verenigd Koninkrijk.

De enorme omvang van de belangrijkste bron, de oude archieven van Curaçao, gepaard aan de vaak slechte leesbaarheid van de microfiches dwongen tot het maken van keuzes bij het onderzoek; een integrale bestudering van dit materiaal was binnen de gegeven tijd niet haalbaar. De justitiële en notariële archieven zijn doorgenomen voor de periode tot en met 1750 en voor het laatste decennium van de achttiende eeuw. Voor de periode tussen 1750 en 1790 is alleen de correspondentie van gouvernement van Curaçao met de WIC, in hoofdzaak die met de kamer Amsterdam, bestudeerd.

Behalve problemen met de leesbaarheid van een groot deel van het materiaal was het soms ook moeilijk om vrije niet-blanken als zodanig te identificeren. In het algemeen zijn vrije zwarten en gekleurden in de stukken als zodanig aangeduid: bijvoorbeeld de ‘vrije neger’ Anthonij of de ‘vrije mulattin’ Juana Baptista. Wanneer het woordje ‘vrije’ weg is gelaten betreft het vrijwel altijd een slaaf. Niet in alle gevallen werden vrije niet-blanken expliciet als zodanig in documenten aangeduid. Dit geldt voor lichter gekleurden, met name personen die door hun economische welvaart een hogere maatschappelijke positie hadden. In die gevallen is het soms mogelijk om hen op grond van hun naam als gekleurd te identificeren. Personen met Sefardisch-joodse achternamen als Maduro, Marchena, Henriquez of Casseres in combinatie met een christelijke, vooral rooms-katholieke voornaam, als Maria, Juan Baptiste, Francisco of Nicolaas zijn vrijwel altijd vrije gekleurden. Slaven hadden soms ook joodse

55. Zie voor de geschiedenis van het overbrengen van deze archieven en de inventarisatie de inleiding van de door T. van der Lee herziene *Inventaris van het oud archief van Curaçao, Bonaire en Aruba tot 1828*, Den Haag: Algemeen Rijksarchief 1989.

achternamen en een christelijke voornaam. Ook werden achternamen van blanke families soms in verhaspelde vorm overgenomen of werd op andere manier een variant bedacht. Zo werd de joodse naam Jesurun veranderd in Zurun en werd Senior omgezet naar Junior.⁵⁶ Dit gebeurde ook met christelijke familienamen: Stuijling werd bijvoorbeeld Lingstuijl, Brugman werd Namgurb en Ellis werd Sille. In deze gevallen was er waarschijnlijk ook sprake van een bloedband: de gekleurde nazaten van een blanke man. Dit gebruik is ook uit andere koloniën bekend.⁵⁷ Daarnaast is er een groep zowel vrije zwarte als gekleurde families die eenvoudige, vrij algemene achternamen hadden als Pieters(e), Bastiaans, Christiaansz of Janse(n). Tenslotte kon het ontbreken van een achternaam een indicatie zijn dat de drager een vrije niet-blanke was. Het is dus niet altijd met honderd procent zekerheid vast te stellen of een persoon al of niet een vrije niet-blanke was. Soms kon dit worden vastgesteld omdat een persoon in een andere context expliciet wordt genoemd als bijvoorbeeld een ‘vrije mulat’ of een ‘vrije musties’. Tenslotte konden namen soms worden geverifieerd met elders reeds gepubliceerde lijsten van namen van blanke joodse en christelijke families en van niet-blanke familienamen.⁵⁸

Nog een korte, praktische opmerking maken over de wijze van annotatie in deze studie. Waar verwezen wordt naar verfilmd bronnenmateriaal dat is gemicroficheerd, is na het inventarisnummer tussen haakjes het nummer van het fiche toegevoegd waarop de opnamen van de stukken kunnen worden gevonden. Waar bij de verwijzing naar een bepaalde bladzijde na het nummer een letter ‘r’ (= recto) of ‘v’ (= verso) is toegevoegd, betreft dit een folionummer. Waar deze letters ontbreken wordt verwezen naar paginanummers.

56. Schorsch, *Jews and blacks*, 246; appendix 4, 326-330. Zie ook: M.D. Latour O.P., ‘Familienamen op Curaçao’, *West-Indische Gids* 18 (1937), 195-199; ‘Geschiedkundige sprokkelingen VII. Namen van vrijgelaten slaven in Curaçao’, *West-Indische Gids*, 27 (1947), 159-160.

57. Zie bijvoorbeeld King, *Blue Coat*, 8-12.

58. L. Knappert, ‘Naamlijst der gereformeerde lidmaten in Jesu Chriti gemeente binnen Curaçao door beleydenisse als door attestatie, 23 dec.1730’, *West-Indische Gids*, Vol 20, nr. 1 (1938), 214-224, aldaar 216-223; R. H. Nooijen, *Slavenparochie*, 59-60, 65-67, 74, 75-81: gegevens ontleend aan de doopregisters van de rooms-katholieke kerk; Schorsch, *Jews and blacks*, appendix 6, 333-335; B. de Gaay Fortman, ‘De luthersen op Curaçao’, *West-Indische Gids*, vol 23, nr. 1 (1941), 280-288, aldaar 284-285.